

УДК 111.31:001.12

Бабенко Б. А.

<https://orcid.org/0000-0003-4453-5157>

## ВЧЕННЯ АРИСТОТЕЛЯ ПРО СУБСТАНЦІЮ: ТОМІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД

Статтю присвячено одному з головних понять філософії Аристотеля – субстанції – та його інтерпретації в працях представників екзистенційного томізму, зокрема Е. Жільсона (1884–1978) і М. А. Кромпца (1921–2008). Автор акцентує увагу на необхідності розглядати вчення про субстанцію передусім у контексті визначення предмета наукового знання і, відповідно, способу пізнання цього предмета. Для унаочнення епістемологічного реалізму, який, на думку томістів, є характерною рисою філософії Аристотеля, у статті проаналізовано погляди щодо істинного предмета наукового знання в попередній античній традиції. Автор показує, що для Стагірита цим предметом є одинично-конкретне, яке становить базу формування філософського розуміння суцього як предмета наукового пізнання. Як зауважує Кромпец, спосіб побудови загальної теорії науки в Аристотеля пов'язаний із пошуком причини, через яку щось є саме таким із необхідністю. Шлях, яким Аристотель приходить до формування власне чотирьох причин, пов'язаний зі специфікою питання *діа ті* (чому? через що?), яке є наукотворчим. Такий аналіз через причини дає змогу зрозуміти, що кожне одиничне суще має складену структуру. Аналізуючи одиничне суще-субстанцію, Аристотель виділяє в ньому той елемент, який дозволяє зробити одиничне предметом науки.

**Ключові слова:** субстанція, суще, метафізика, наука, акциденція.

Проблематика субстанції (*οὐσία*)<sup>1</sup> посідає ключове місце в метафізиці Аристотеля. Можна навіть стверджувати, що погляд Стагірита на саму природу субстанційності визначає напрям його онтології і слугує підставовою ланкою в розрізненні перипатетичної і платонічної філософії. Варто також зазначити, що дослідження субстанції щільно пов'язано з поглядами на характер наукового пізнання та на його предмет. Тож видається доцільним почати розгляд поняття субстанції в Аристотеля з проблеми істинного предмета наукового знання і вже після цього безпосередньо перейти

до дослідження поняття субстанції у Стагірита. Треба зауважити, що в нашій статті ми зосередимо увагу тільки на деяких аспектах, важливих для розуміння того, що Аристотель називає субстанцією. Що ж стосується вектора інтерпретації Аристотелевого вчення про субстанцію, то ми спиратимемося на праці представників екзистенційного напрямку томістичної традиції – Етьєна Жільсона (1884–1978) та Мечислава Альберта Кромпца (1921–2008), а також на коментар до «Метафізики» Аристотеля Томи Аквінського.

### Погляди щодо істинного предмета наукового знання у попередників Аристотеля

Для початку спробуємо виділити ті основні проблеми, що їх намагається вирішити Аристотель. Якщо окреслити їх загалом, це проблема предмета нашого пізнання і, відповідно, способу

<sup>1</sup> Тут варто звернути увагу на специфіку перекладу терміна *οὐσία*. У схоластичній традиції, на яку ми орієнтуємося, цей термін передають двома поняттями: *substantia* і *essentia*. Як зазначає Е. Жільсон (Жильсон, 1999, с. 149–150), *οὐσία* взята як реально існуюча, внутрішньо цілісна онтологічна одиниця, яка має в собі причину своєї внутрішньої єдності, допоки вона існує, як ось це конкретне (наприклад, Сократ), має назву *substantia* (субстанція). Натомість окреслена як така, що може мислитися на рівні поняття і бути висловленою у визначенні, *οὐσία* передається поняттям *essentia* (сутність).

пізнання цього предмета. Більш детальний аналіз цієї проблематики потребує занурення в попередній історико-філософський контекст, що ми й зробимо трохи нижче, наразі ж варто звернути увагу на вихідні положення, з яких Стагірит починає своє філософування.

Загалом можна стверджувати, що, на думку М. А. Кромпца, такою початковою засадою філософування Арістотеля є епістемологічний реалізм, який базується на вихідній інтуїції конкретного, емпірично даного сущого, що є основою подальшої побудови будь-якої науки і водночас забезпечує їй предметність, невідірваність від одиничного сущого. Інакше кажучи, Арістотель хоче зрозуміти, чи може різнорідне, змінне, індивідуальне бути предметом нашого наукового пізнання. Ба більше, чи взагалі ми можемо говорити, що одиничне є насправді сущим, тобто відповідає критеріям, що висунув до сущого Парменід? Як відомо, видатний попередник Арістотеля Платон дійшов висновку, що одиничне не є справжнім сущим, а отже, може бути тільки предметом гадки. Проте, перед тим як дати відповідь на це питання і продемонструвати новаторство Стагірита, потрібно хоча б коротко окреслити відповіді попередників.

Давньогрецька філософія виникає як спроба дати відповідь на запитання про природу всього сущого, що спочатку мало вигляд питання про матеріальну причину (з чого все?). У своїх творах, що часто мали назву «Про Природу», перші філософи, запитуючи про природу речей, запитували про початок світу. Вони намагалися віднайти, що в цьому світі, наданому нам у вигляді багатоманітності одиничного, у вигляді природного сущого, є першим, тим першим, із чого все походить і до чого все повертається. Як зазначає Жільсон, це була спроба уподібнити множинність невідомого до чогось відомого, кожне індивідуальне до чогось загального (Gilson, 1963, s. 20).

Через що, завдяки якому чиннику світ є такий, який є? Як відомо, цим загальним принципом для Фалеса була вода. Все інше видавалося змінним і необов'язковим, і тільки вода може бути виділена як щось постійне і універсальне для всього. Натомість Анаксимандр, котрий вважав, що з певної визначеної стихії не можуть утворитися нескінченно різні суцї, дійшов до переконання, що апейрон, який не є чимсь визначеним, тобто є чистою можливістю для кожного одиничного сущого (подібною чимсь до поняття першої матерії в Арістотеля), може бути названий першою причиною для всього сущого. Отже, уже в поглядах Фалеса і Анаксимандра можна помітити певну важливу рису, що

в подальшому стане визначальною для античної філософії: бажання віднайти першопричину, у вигляді чогось загального, сталого та необхідного. Подальший крок у пошуку такої першопричини зробив Парменід.

На його думку, саме належність до сущого є тим, через що кожна окрема річ тотожна з іншою річчю, тим, що є спільним для всього. Але чим є саме суще? Відповідаючи на це запитання, Парменід одночасно формулює закони логічного мислення та засади метафізичного пізнання і визначає єдино можливий його об'єкт (Gilson, 1963, s. 21). Все, що суще – є, все, що не суще – не є. Якщо все, що є – суще, тоді суще – це щось одне й універсальне. Сущє не має причини, тому що причина мусить бути, і тим самим вона вже є сущим. Сущє – вічне, незмінне і самототожне, адже для будь-якої зміни треба, щоб щось, чого не було, почало бути. У цьому разі суще колись могло не бути, що є неможливо. Також суще є неподільне і однорідне, тому що будь-які частини повинні спочатку бути, і вже тим самим вони є сущим.

Парменід створив певний еталон для того, що мусить бути предметом істинного пізнання. Усе інше (насправді цілий світ, що даний нам у досвіді!) через свою мінливість і непостійність є тільки предметом здогадок, тобто не є сущим. Це, на думку Кромпца, призводить до абсолютизації розумового пізнання і до відкидання цінності пізнання чуттєвого (Краріес, 2000, s. 18). Пізнання виявляється тільки актом інтелекту, який не мусить враховувати чуттєве, а його об'єктом стає саме мислення. Звідси й відоме твердження Парменіда, що мислити і бути – це те саме.

Утім, тут варто зробити два зауваження. По-перше, Парменід не відкидає реальності змін і перетворень емпірично даного світу. Радше, пише Жільсон, він вказує на неможливість істинного знання цієї сторони дійсності, як знання загального і необхідного (Gilson, 1963, s. 22). По-друге, Парменід розуміє суще речовинно, матеріально, як те, з чого складається космос. Тому й може описувати його як нерухоме, однорідне, досконале, обмежене і таке, що має форму кулі.

Хай там як, але саме Парменід формулює критерії, які вплинуть на визначення предмета нашого пізнання і відповідної теорії науки. Випадкове, особливе і мінливе опиняються за межами істинності і науковості. Звісно, мінливий предмет будь-якої миті може перестати бути предметом нашого пізнання, оскільки, змінюючись, змінюється те, що ми вже про нього знаємо. Водночас через випадковість та необов'язковість цих змін неможливо визначити необхідні

причинно-наслідкові зв'язки. Звідси й висновок про те, що предметом для істинного знання, яке завжди повинно висловлювати істинні судження щодо свого предмета, мусить бути тільки інтелегібельне.

Наступний філософ, про якого доречно згадати в межах нашого дослідження, – це Платон. По-перше, його система є першою цілісною і завершеною онтологією. По-друге, саме в порівнянні з нею можна побачити оригінальність підходу Арістотеля. З огляду на засаду, що бути для будь-якого суцього – це передусім бути чимсь, а стати іншим – це в певному сенсі перестати бути, треба віднайти такий предмет, який завжди залишався б певним, тотожним собі «чимсь», і таким чином був би причиною буття для мінливого. У філософії Платона такими предметами стають ідеї, які істинно і повною мірою є, адже відповідають критеріям, що їх висунув до справжнього суцього Парменід. Саме їх Платон вважає за справжню реальність, тому й називає їх сутнісно (істинно) сущим (*ὄντως ὄν*) або сутністю (*οὐσία*)<sup>2</sup>. Ця сутність у розумінні Платона, пише Жільсон, є певною фундаментальною самістю, через яку речі мінливого світу належать до суцього як постійного і незмінного (Gilson, 1963, s. 23). Саме вони конституують річ, роблять її тим, чим вона насправді є. Крім того, ідеї є джерелом не тільки сутності речі, але й змісту нашого поняття про речі (Стружевський, 2014, с. 124).

Отже, під субстанцією Платон розуміє ідею, яка охоплюється розумом і є єдиним джерелом для істинного знання. «Якщо вони [ідеї] присутні в нашому пізнанні і в нашій мові, а вони звичайно присутні, тоді вони надані нам у пізнанні як предмети, предмети науки про істинно суще» (Кларіес, 2000, s. 23).

На цьому ґрунті у Платона виникає теорія науки, що базується на розрізненні трьох сфер пізнання, а саме: ноетичної, діаноетичної та доксальної (Платон, 1994, с. 292–293). У цій теорії науки сфера ноетичного має таку сильну онтологічну перевагу, що сферу гадки прирівняно до несущого. Звідси зрозуміло, що акти ноетичного пізнання та ідеальні предмети, нерозривно пов'язані з думкою, являють собою первинну і головну сферу суцього (Кларіес, 2000, s. 23). А отже, ідеї як предмети ноетичного пізнання перебувають у сфері розуму. Звідси й примат мислення над сущим, епістемології над метафізикою.

<sup>2</sup> Оскільки під терміном *οὐσία* Платон розуміє суто інтелегібельне суще, тобто таке, що може бути схоплене нашим розумом тільки поняттєво, то в контексті філософії Платона цей термін доречно перекладати як сутність.

Так зрозумілий предмет пізнання призводить і до відповідної теорії науки, де мислення і його структура визначають справжній предмет пізнання. Тим самим суще починає досліджуватися тільки з боку його постійності і інтелегібельності, а досвід, що надає нам змінні і щоразу різні речі, може бути тільки предметом гадки. Ба більше, сам Платон у своїх діалогах демонструє важкість узгодити ідею з одиничними її виявами, і самі ідеї з Єдиним.

Отже, Арістотель опиняється перед проблемою узгодження сфери ноуменального суцього, яка тільки й може задовольнити потребу в науковому знанні, зі сферою мінливого, даного нам у досвіді світу.

### Загальна концепція науки в Арістотеля

Про суще говориться в різних значеннях, наголошує Арістотель у першому реченні сьомої книги «Метафізики». Але в головному і первинному значенні сущим є субстанція. Чому? Тому, що через субстанції все інше суще стає чимсь, тобто є. (Адже, як зазначає Жільсон, для Арістотеля і всієї античної філософської традиції бути – це передусім бути чимсь.) У цьому значенні і білість, і відсутність є певним сущим, певним чимсь, але у слабкому значенні, адже для свого вияву потребують іншого.

Таким сущим, що постає носієм для інших несамостійних сущих, є одинично-конкретне (*τόδε τι*) або перша субстанція з «Категорій». Воно є головним джерелом нашого знання, адже будь-яке наше пізнання починається з відчуття, під яке й підпадає конкретне. Цей аспект є дуже важливим, оскільки пов'язує наше знання з дійсністю, тим самим забезпечуючи доктрині Арістотеля реалізм. Це конкретне, тобто *τόδε τι*, становить базу формування філософського розуміння суцього як предмета наукового пізнання (Кларіес, 2000, s. 27). Арістотель чітко усвідомлює, що конкретні одиничні речі формують те, що можна назвати реальним у першочерговому значенні.

З цієї «першорядної» реальності розум шляхом абстракції (*ἀφαίρεσις*) виокремлює загальне з одиничного. Ось як описує цей процес Арістотель у III книзі трактату «Про душу»: «Те, що називається абстракцією, (розум) мислить, як би він мислив кирпатість: або як кирпатість у вигляді невіддільної властивості, або як кривизну, якби хто дійсно її помислив, – помислив би без тіла, якому властива кривизна; так (розум), коли мислить математичні предмети, бере їх у віддільності, (хоча вони і) невіддільні (від тіла)» (Арістотель, 1937, с. 102). Звідси й три платонівські

сфери пізнання стають трьома ступенями людського пізнання шляхом абстракції. Ці ступені абстракції відображено в поділі теоретичних наук на фізику<sup>3</sup>, математику і першу філософію.

На першому ступені ми абстрагуємо загальне від одиничного і виділяємо загальні якості для певної групи одиничного. На цьому базується методологія природничих наук, предметом яких є самостійне суще, що перебуває в русі: «...фізика є теоретичною наукою, але про суще, що підлягає зміні. І займається вона субстанцією в аспекті форми, але трактує форму в поєднанні з матерією» (Arystoteles, 1996, s. 304). На другому ступені абстракції ми виокремлюємо число як таке чи лінію як таку. Ми можемо абстрагуватися від загальних пізнавальних схем (сутностей речей), звертаючи увагу тільки на те, що організує матерію, а отже, на кількості з її відношеннями, отримуємо в результаті математичне суще. Ними займається математика як наука про нерухоме, незмінне суще, яке, втім, не існує самостійно. Третьому ступеню абстракції відповідає метафізика, яка, оминаючи все, що пов'язано з матеріальним, зосереджується на чиннику, який конститує суще як суще. Щодо визначення її предмета, то, на думку Кромпца, він має аналогічний характер (Krajes, 2000, s. 46). Як відомо, для позначення науки, що викладена в книгах «Метафізики», Арістотель саме поняття «метафізика» не вживає. Замість нього ми знаходимо три назви, а саме: мудрість, перша філософія та теологія. Кожна з них акцентує той чи той аспект, що мусить бути притаманний цій науці. Вона є мудрістю, тому що пізнає перші причини і начала сущого. Вона є першою філософією, тому що досліджує суще як суще і те, що йому як сущому належить, а також досліджує його найзагальніші властивості. І нарешті, вона є теологією, тому що досліджує найвище, божественне, суще.

На думку Стагірита, необхіднісний характер наукового знання, нарівні із загальністю, є його прикметною рисою. Утім, одиничне не може бути предметом науки, яка є знанням загального і необхідного, а тому й не є справжнім чином. У зв'язку з цим виникає запитання: чи відповідає субстанція, яка розуміється як одинично-конкретне (*τόδε τι*), ще одному критерію, а саме дефінітивності?

Перш ніж перейти безпосередньо до розгляду відповіді Арістотеля, варто проаналізувати методологію, якою він послуговується для побудови як метафізики, так і будь-якої іншої науки.

Спосіб побудови загальної теорії науки в Арістотеля пов'язаний з пошуком причини, через яку щось є саме таким з необхідністю. А знання найбільш загальних і перших причин і дає змогу називати філософію, що їх досліджує, мудрістю в найвищому ступені. Шлях, яким Арістотель приходиться до формування саме чотирьох причин, пов'язаний зі специфікою запитання *διὰ τί* (чому? через що?), яке Кромпец називає наукотворчим (Krajes, n. d.). Під наукою ж мається на увазі певна обґрунтована і впорядкована система пізнання.

Як зазначає Стагірит, не можна питати, чому певне «щось» є таке, а не інше. Треба виходити з уже даного факту і питати «щось, але у зв'язку з чимсь». Тобто, щоб запитання мало сенс, у речі треба виділити елементи, які пояснюють, чому щось є таким, але в певному аспекті, з певного боку. У такий спосіб Арістотель приходиться до виділення чотирьох підставових причин для будь-якого сущого, що надане нам у досвіді. Вони відображають зв'язок між інтегральними частинами кожного сущого – між тим, що належить, і до чого воно належить.

Для Арістотеля суще постає у вигляді одиничних, внутрішньо цілісних, речей, у кожній з яких можна виділити елементи, які пояснюють, чому ця річ є саме такою. Аналізуючи причини, які відкрили попередні філософи, Стагірит зводить їх до двох внутрішніх (матерія і форма) та двох зовнішніх (діюча і цільова). Ці причини є підставою для наукового роз'яснення і доведення, тому що ми можемо пізнати щось безсумнівно, тільки коли пізнаємо дійсну причину речі (Krajes, n. d.).

Те, що належить, є «з чогось», до чого воно належить. Усе суще (те, що належить) є з матерії, до якої воно належить. Цей зв'язок є матеріальний, тому й причина матеріальна.

Крім того, причиною Арістотель називає щось стале і незмінне в речі, а саме її щосність, те, чим річ була і є далі, або форма речі. У кожному самостійному, індивідуальному сущому ми можемо виділити щосність. Вона є причиною єдності, незмінності, а отже, і об'єктом наукового пізнання в речі. Саме щосність відповідає тим критеріям, які висунув Парменід до предмета істинного знання. Саме її Платон називає сутнісно (істинно) сущим, її він позначає терміном «сутність» (*οὐσία*) або «ідея» (Krajes, n. d.).

Інший тип зв'язку між «тим, що належить» і «до чого воно належить» вказує на джерело дії, з якої формується «те, що належить» (для Нікомаха – бути сином Арістотеля) і має назву діючої причини.

<sup>3</sup> Треба пам'ятати, що під фізикою Арістотель розуміє філософію природи.

І останній тип зв'язку, який виділяє Арістотель, – це мета дії, на яку спрямовано «те, що належить» у «тому, до чого воно таким чином належить». Цей мотив, до якого спрямовано дію, є цільовою причиною.

Отже, відповідаючи на ці запитання, можемо побачити, що кожне одиничне суще, субстанція, має складену структуру. Така неоднорідність одинично-конкретного дає змогу стверджувати, що саме конкретний матеріальний предмет є субстанцією для Арістотеля. Як самостійно існуюче суще, оскільки він є носієм тих властивостей, які слугують джерелом знання, конкретний матеріальний предмет є субстанцією, а отже, суцим як суцим, суцим як предметом науково-го пізнання (Кгарієс, 2000, s. 35).

Для кожної речі такою властивістю є її щосність (*τὸ τί ἦν εἶναι*), яка водночас є підставою для знання про цю річ. Щоразу, коли ми питаємо, чим є річ сама по собі, ми запитуємо про її щосність. Саме вона слугує критерієм для родо-видової класифікації одиничного, тобто є схопленням у межах виду того, що є одиничне і конкретне. Крім того, щосність є не тільки джерелом нашого знання про те, що є річ, вона й робить з неї щось, є причиною того, що вона є чимсь, а отже, є причиною її буття для Арістотеля. Варто наголосити, що, хоча щосність є причиною того, що одиничне є і чим воно є, ця щосність завжди є щосністю конкретної субстанції, яка, втім, не тотожна з нею в абсолютному сенсі.

Отже, можемо констатувати, що, аналізуючи одиничне суще, Арістотель виділяє в ньому той елемент, який дає змогу зробити його предметом науки.

### Поняття субстанції в Арістотеля

Поняття субстанції Арістотель уживає в різних аспектах. Це пов'язано з тим, що давньогрецький філософ аналізує субстанцію в різних контекстах. Вона може бути розглянута як предмет дефініції, і в цьому значенні розглядається як субстанція в стосунку до своїх акциденцій. Вона може бути проаналізована як реальний фізичний предмет, тобто як предмет фізики Арістотеля. Під цим кутом зору субстанція постає у вигляді сінолону (*σύνολον*), який складається з форми і матерії. І, нарешті, вона може бути розглянута через загальний метафізичний принцип, а саме через акт і потенцію (Кгарієс, 1963, s. 178). Такий поділ поняття субстанції на елементи, які входять до її складу, пов'язаний з існуванням різних типів складових частин.

Посилаючись на схоластичну традицію, Кромпец вирізняє три типи складових частин (Кгарієс, 1963, s. 207). По-перше, ті, які в реальності є чимсь одним, але які можна поняттєво вирізнити. Ці частини називаються логічними, і саме цими частинами є субстанція та акциденції. По-друге, фізичні частини, які можна відділити реально. Прикладом можуть слугувати матерія і форма. По-третє, метафізичні частини, які можна досягнути тільки інтелектом.

Далі, поняття субстанції охоплює як субстанції складені, надані нам чуттєво, так і субстанції відокремлені, що можуть бути пізнані виключно розумово і які є причиною руху чуттєвих субстанцій. Утім, варто починати з того, що є першим для нас, а такими є чуттєві субстанції.

У контексті пізнавального реалізму Арістотеля субстанцію треба розуміти і як головну логічно-граматичну категорію, і як головну категорію в онтологічному сенсі, як початковий вияв сущого (Кгарієс, 2000, s. 47). Самі ж категорії відображають реальну структуру сущого, а саме спосіб його буття. До того ж Кромпец не вважає, що Арістотель ввів ці категорії безсистемно. Кожне суще може бути розглянуте як те, що існує самостійно (не в підметі, а саме є підметом) і несамо-стійно (в підметі). Самостійно існуюче суще Арістотель визначає через категорію субстанції. Інші категорії відповідають за визначення сущого зі сторони його акцидентальних властивостей.

Утім, як було зазначено вище, хоча субстанцією для Арістотеля є одиничне суще, це одиничне завжди надане нам у певних станах, що їх відображають категорії. Хоча наявність цих станів для субстанції є необхідною, проте конкретна реалізація їх є випадковою. Але те саме конкретне суще ніколи не надане нам у вигляді чистої субстанції, яка відірвана від своїх властивостей, що називаються акциденціями (Кгарієс, 2000, s. 49). Якщо б не було субстанції, пише Кромпец, як елементу, що гарантує тотожність сущого, не було б можливе наукове пізнання дійсності, оскільки в стосунку до неіснування сущого не був би обов'язковим закон протиріччя (Кгарієс, 2000, s. 50). Крім того, сама субстанція є пізнаваною тільки в стосунку до пов'язаних з нею акциденцій. Можна сказати, що вона ніби являє себе через них, хоча й передує своїм акциденціям у трьох значеннях (Thomas de Aquino, n. d.a, l. 1 n. 13):

1) онтологічному – субстанція може існувати без акциденцій, тобто залишатися сама собою, тоді як акциденції змінюються. Ба більше, жодна акциденція не існує окремо від субстанції, тільки субстанція має відокремлене існування. Жодну конкретно реалізовану акциденцію ми не

в змозі знайти поза конкретно реалізованою субстанцією. Конкретно ж реалізована субстанція, Сократ, може бути без саме цієї акцидентальної властивості (Сократ сидить, а може й стояти);

2) дефінітивному – перш ніж дати дефініцію акцидентій, ми вже мусимо мати дефініцію субстанції. Як у дефініції кирпатости передбачається ніс, так у дефініції будь-якої акцидентії передбачається її власний підмет, її носій. Через це дефініція живої істоти є першою в стосунку до дефініції людини, тому що дефініція живої істоти передбачається в дефініції людини. З цієї ж причини субстанція має дефінітивну першість у стосунку до акцидентій;

3) епістемологічному – ми ніколи не можемо пізнати акцидентії, попередньо не зрозумівши, з яким самостійним сущим вони пов'язані. Коли ми починаємо описувати індивідуальне з боку кількості або якості, ми вже мусимо мати це індивідуальне як визначене «що». Крім того, ми глибше пізнаємо одиничне, коли можемо сказати, чим воно є, тобто виділити те стале, яке не змінюється, поки змінюються його якість, кількість та інші випадкові стани.

Звідси й висновок Арістотеля, що саме субстанцію можна назвати сущим у найбільш точному значенні, оскільки від неї залежить буття того чи того несамостійного сущого. У зв'язку з цим у Стагірита виникає необхідність більш точно визначити, що саме ми можемо називати субстанцією в найбільш точному значенні. Крім того, вважає, що можна виділити п'ять головних значень, які за Арістотелем можуть претендувати на ім'я субстанції (Krajes, 2000, s. 53).

Субстанція як конкретне, або перша субстанція з «Категорій». У цьому значенні субстанцією треба називати Сократа та Платона. На думку Кромпаца, це перше і засадниче значення. «Перше з цих значень є як би очевидне і підставове для розуміння чотирьох подальших значень» (Krajes, 2000, s. 52).

Субстанція як підмет. Це значення досить близьке до першого значення субстанції як конкретного. Утім, тут акцентовано увагу саме на бутті підметом, що є одним із вирішальних критеріїв для буття субстанцією. Ба більше, субстанція мусить бути першим підметом, адже саме в стосунку до нього все інше є предикатом, тоді як він сам ніколи предикатом не є.

У світі фізичних індивідуальних сущих, що складаються з матерії і форми, підметом можна вважати або матерію, або форму, або їхню цільність (*σύνολον*). Сама матерія не може бути підметом-субстанцією. «Але це неможливо. Оскільки видається, що відділеність і конкретність

найбільшою мірою властива субстанції. Тому видається, що субстанцією більшою мірою є форма і те, що складається з матерії і форми, ніж сама матерія» (Arystoteles, 1996, s. 328). Звідси можна зробити висновок, що саме сінолон є першим підметом для Арістотеля. Адже саме сінолон, який є конкретно реалізацією форми в матерії, є для Арістотеля головною онтологічною одиницею, і все фізичне суще існує тільки у вигляді сінолонів. З погляду фізичних характеристик субстанція виявляється сінолоном, який є формою, що індивідуалізована через матерію, та матерією, що обмежена формою. Саме з ним, тобто конкретним, ми щоразу стикаємось у нашому досвіді. Він є тим першим, що ми пізнаємо, виділяючи в ньому головні, конституючі, риси та риси другорядні і змінні. У зв'язку з цим саме його можна назвати першим підметом, або першою субстанцією, як це робить Арістотель у «Категоріях». Щодо нього висловлюється все інше «...або як вище щодо нижчого, як роди, види і відмінні ознаки, або як акцидентія висловлюється щодо суб'єкта, як акцидентії загальні і власні (привхідна і власна ознаки)» (Thomas de Aquino, n. d.a, l. 2 n. 4).

Для того щоб сказати про когось, що він є жива істота, людина, білий чи стоїть, треба, щоб це «щось» уже було у вигляді конкретного Сократа, якому властиво бути живою істотою та людиною. З погляду нашого процесу пізнання, це конкретне (*τόδε τι*) розпадається на десять категорій, першою з яких є друга субстанція і на базі якої ми створюємо ціннісне, сутнісне знання про індивідуальне.

Наступне, що може бути назване субстанцією, – щосність (*τὸ τί ἦν εἶναι*). Щосність кожної речі – це її внутрішня природа, завдяки якій вона є власне сама собою і яка є підставою для дефініції цієї речі. Крім того, вона є неподільною, однією (тому що дві щосності потребують двох субстанцій) і відповідає категорії субстанції. Далі, як предмет дефініції вона відповідає виду, тобто через неї річ є пізнаваною і визначається відповідно до свого роду і виду. Вона також не може бути тільки формою чи тільки матерією, оскільки щосність матеріальних субстанцій передбачає як формальний, так і матеріальний чинник. Адже щосність, через яку одиничне можна назвати сущим, є не тільки матерія і не тільки форма. Наприклад, щосністю Сократа є людина. А людина – це істота, наділена тілом і душею. Утім, далі Арістотель наголошує, що субстанція без матерії є щосністю. Ба більше, подекуди він навіть отожднює щосність і форму, коли мова йде про субстанціальну форму. Тут може здатися, що

Стагірит є непослідовним. Але, наголошує Жільсон, у певному сенсі тільки форма є причиною того, чим є річ, тобто є субстанцією в найбільш точному значенні. «Отже, в пошуках першооснови, через яку будь-яка субстанція є субстанцією, слід звернутися до форми. До речі, це підтверджує і сама мова. Якщо запитати: “Що це за річ?”, у відповідь ми почуємо визначення щосності речі, а саме її форми. Безсумнівно, визначення щосності матеріального предмета повинно враховувати його матерію: так, визначення людини починається з визначення її як живої істоти, живого тіла. Але саме це тіло визначається як людське тільки через розумну душу, яка і є його формою. Ось чому щосність, або форма всякого сущого, залишається останньою підвалиною його субстанційності» (Gilson, 1963, s. 48).

Варто також наголосити, що матерія, яка входить до визначення щосності матеріального предмета, не є ось цією конкретною матерією цього індивіда, тобто означеною матерією. Адже в такому разі, враховуючи, що матерія є принципом індивідуації в Арістотеля, щосність не мала б універсального характеру, а була б індивідуальною. Зауважимо, що це неможливо, тому що щосність є тим аспектом субстанції, який відповідає за її визначення, а індивідуальне не має визначення. Отже, матерія, яку долучено до визначення щосності речі, є неозначеною і саме в цьому сенсі матерія є необхідним елементом складеної субстанції. Наприклад, у визначенні щосності людини тіло постає у значенні необхідного матеріального чинника як тіло «взагалі», а не як тіло тієї чи тої конкретної людини. Адже щосність матеріальних речей не може бути зрозумілою у відірваності від іншої матерії, як узагальнення від одиначної матерії.

Утім, виникає запитання: яким чином співвідносяться між собою два наведених вище і, як ми побачимо нижче, головних для Арістотеля визначення субстанції? Тобто як співвідноситься субстанція у значенні одиначного і в значенні щосності? Якщо ми розглядаємо одиначне суще, яке воно є через свої акцидентальні ознаки (Сократ є білий, Сократ стоїть), то одиначне і щосність нетотожні. Інакше виходило б, що бути Сократом і бути білим Сократом – одне й те саме. Якщо ж ми розглядаємо одиначне як воно є само по собі, то щосність і одиначне тотожні. Адже саме щосність є відповіддю на запитання «чим є річ?».

Варто також зазначити, що щосність не можна звести до того, що Арістотель називає другими субстанціями, тобто родами та видами. Радше вона слугує підставою для віднесення

індивідуального до того чи того роду або виду. У своєму коментарі до сьомої книги «Метафізики» Тома Аквінський пише: «Вона ж, тобто щосність, тут розглядається [у сьомій книзі. – *Авт.*], але там [у «Категоріях». – *Авт.*] оминається, оскільки належить до групи категорій лише як принцип. Тому що не є ані родом, ані видом, ані індивідом, але є для них усіх формальним принципом» (Thomas de Aquino, n. d.a, l. 2 n. 6).

І останнє, що може відповідати поняттю субстанції, – це вид і рід. Арістотель також називає їх загальниками (*καθόλου*). Саме ці загальники він називає другими субстанціями в «Категоріях», утім, у «Метафізиці» він доходить висновку, що рід і вид не можна називати субстанціями в найбільш точному значенні цього поняття.

Рід і вид є субстанційними загальниками, або універсаліями, тому що вони висловлюються щодо щосності перших субстанцій, а отже, у своєму бутті вони залежать від перших субстанцій. Це вже суперечить першому критерію субстанційності, а саме самостійності існування. Тобто, перш ніж наш розум утворює універсальні поняття виду і роду, вже мусить існувати самостійний індивід, який є носієм певної щосності, яка залишається тим незмінним, допоки змінюються стани цього індивіда. І саме вже на підставі цієї щосності ми можемо зараховувати індивіда до того чи того виду або роду, які існують у вигляді загального. Ба більше, універсалії завжди висловлюються щодо іншого, субстанція ж ніколи не висловлюється щодо іншого.

Отже, як зазначає Тома Аквінський, значення поняття субстанції зводиться до двох головних (Thomas de Aquino, n. d.b, l.10, n. 6). Передовсім, це самостійно існуючий індивід, який на рівні логічного розгляду є підметом, щодо якого ми можемо висловлюватися як сутнісно (Сократ є людина), так і акцидентально (Сократ біжить). Онтологічна єдність цього індивіда забезпечується щосністю, яка і є відповіддю на запитання «що це є?», допоки воно є саме цим індивідом. Саме щосність слугує підставою для дефініції. Можна навіть сказати, що індивідуальна субстанція, розглянута в аспекті своєї дефінітивності, і є щосність. Саме можливість виділити щосність кожного індивідуального дає змогу будувати науку, спираючись на одиначне. І саме тому щосність тотожна з одиначним, коли ми розглядаємо одиначне на сутнісному рівні.

Отже, узагальнюючи, можемо зробити висновок, що в контексті томістичної інтерпретації, субстанцією для Арістотеля є одиначне, внутрішньо цілісне суще, яке є підметом і має незмінну щосність, що забезпечує її тотожність.

Субстанція не залежить від своїх властивостей, але вони залежать від неї, тому що являють себе через неї і є постійно змінними. Це дає змогу Аристотелю, на думку Кромпца, несуперечливо

пояснити, яким чином кожна конкретна річ постійно змінюється у своїх акцидентальних виявах, але залишається сама собою і може бути предметом вивчення науки.

#### Список посилань

- Аристотель. (1937). *О душе*. Москва: ГСЭИ.  
 Жильсон, Э. (1999). *Томизм*. Санкт-Петербург: Университетская книга.  
 Платон. (1994). *Собрание сочинений в 4 т.* Т. 3. Москва: Мысль.  
 Стружевський, В. (2014). *Онтологія*. Київ: Дух і Літера.  
 Arystoteles. (1996). *Metafizyka*. Т. 1. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.  
 Gilson, E. (1963). *Byt i istota*. Warszawa: PAX.  
 Krąpiec, M. A. (1963). *Struktura bytu*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

- Krąpiec, M. A. (2000). *Arystotelesowska koncepcja substancji*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.  
 Krąpiec, M. A. (n. d.). *Dia ti*. Retrieved from <http://www.ptta.pl/pef/pdf/d/diati.pdf>.  
 Thomas de Aquino. (n. d.a). *Sententia libri Metaphysicae*. Liber VII. Retrieved from <http://www.corpusthomicum.org/cmp07.html>.  
 Thomas de Aquino. (n. d.b). *Sententia libri Metaphysicae*. Liber V. Retrieved from <http://www.corpusthomicum.org/cmp05.html>.

#### References

- Aristotle. (1937). *O dushe [On the Soul]*. Moscow: GSEI [in Russian].  
 Aristotle. (1996). *Metafizyka*. Т. 1. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.  
 Gilson, E. (1963). *Byt i istota*. Warszawa: PAX.  
 Gilson, E. (1999). *Tomizm [Thomism]*. St. Petersburg: Universitetskaia kniga [in Russian].  
 Krąpiec, M. A. (1963). *Struktura bytu*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.  
 Krąpiec, M. A. (2000). *Arystotelesowska koncepcja substancji*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.

- Krąpiec, M. A. (n. d.). *Dia ti*. Retrieved from <http://www.ptta.pl/pef/pdf/d/diati.pdf>.  
 Plato. (1994). *Sobranie sochinenii v 4 t.* Т. 3 [Collected Works in 4 vol. Vol. 3]. Moscow: Mysl [in Russian].  
 Strózewski, W. (2014). *Ontolohiia [Ontology]*. Kyiv: Duh i Litera [in Ukrainian].  
 Thomas de Aquino. (n. d.a). *Sententia libri Metaphysicae*. Liber VII. Retrieved from <http://www.corpusthomicum.org/cmp07.html>.  
 Thomas de Aquino. (n. d.b). *Sententia libri Metaphysicae*. Liber V. Retrieved from <http://www.corpusthomicum.org/cmp05.html>.

Bohdan Babenko

## ARISTOTLE'S DOCTRINE OF SUBSTANCE: THOMISTIC VIEW

The article considers one of the most significant concepts in Aristotelian philosophy: the concept of substance and its interpretation in the works of existential Thomists. The emphasis is placed on the fact that the doctrine of substance is first and foremost to be considered in the context of the identification of the subject of scientific knowledge and in the context of the way of knowing this subject. In order to illustrate the epistemological realism, which, according to Thomists, inheres in Aristotle's philosophy the article analyzes the previous philosophers' views on the true subject of scientific knowledge. This subject is individual being, which forms the basis of philosophical understanding of things, as a subject of scientific knowledge. It should be noted that the method of constructing of Aristotle's science general theory is finding reasons why something is just what it is from the viewpoint of necessity. Krąpiec believes that the way Aristotle comes to the formation of the four causes is related to the specificity of the question *διὰ τί* (why? because of what?). This analysis through causes allows us to understand that each single entity has a composite structure. Furthermore, Aristotle considers substance as a logical and grammatical category and as a main category in the ontological sense, as the mode of the initial being of things. Therefore, categories reflect the actual structure of things, namely the way of its existence on the essential and accidental levels. The very substance itself is recognizable only through the accidents associated with it and represents itself through them. However, the substance precedes its accidents in three meanings: ontological, definitive, and epistemological.

**Keywords:** substance, being, metaphysics, science, accident.

Матеріал надійшов 23.02.2018